

kronikk

Skriv til Dagbladet,
Kulturredaksjonen,
Pb 1184 Sentrum
0107 OsloFaks 22 31 05 00
E-postadresse:
Kronikk@dagbladet.no

Krigen: konsen

Odd-Bjørn Fure, historiker

En av de ledende okkupasjons-historikere – Ole Kristian Grimnes – har i en viktig artikkel (Nytt Norsk Tidsskrift 2/90) hevdet at krigs- og okkupasjons erfaringene ga grunnlag for en enestående nasjonal konsensus. Denne konsensus tok form under okkupasjonen og har vedvart i hele etterkrigstiden.

Dersom søkelyset rettes mot motsetningen mellom London-regjeringen/Hjemmefronten og NS/den tyske okkupasjonsmakten og mellom det parlamentariske demokrati og en førerstat etter nasjonalsosialistiske prinsipper – slik Grimnes gjør – er konsensusoppfatningen udiskutabel. Et overveldende flertall har i etterkrigstiden identifisert seg med motstandskampen mot nazismen og oppfattet den demokratiske restaurasjon og nasjonale frihet som ubetinget positiv.

Vidtgående enighet om minneverdige hendelser

Men spørsmålet er om denne vidtgående enighet, som er sterkt sentrert om de nasjonale minneverdige hendelser under okkupasjonen, har bidratt til å fortrenge, fortie og tabuisere problematiske og traumatiske forhold og de ved dem tilknyttede hendelser på andre viktige områder. De eruptive og emosjonelle utbrudd fra de historiske kronikører Kjell Fjortoft og Egil Ulateig i den senere tid viser at det under den nasjonale konsensus finnes et delvis mørklagt substratum som refererer til mindre flatterende hendelser under og etter krigen. På dette nivå er ikke konsensusoppfatningen like dominerende. Her finnes det polariserte og i stor grad emosjonelt baserte oppfatninger.

Hvordan er forholdet mellom de nasjonalt minneverdige og de problematiske og traumatiske hendelser under og etter okkupasjonen behandlet av norske historikere? Og hvilken relasjon er det mellom disse i den norske historiske bevissthet? De emosjonelt baserte utspill fra de nevnte forfattere og de voldsomme reaksjonene kan tyde på at verken historikerne eller den øvrige offentlighet har makttet å behandle de vanskelige og traumatiske sider ved krigerfaringene på en tilfredsstillende måte. Den seriøse forskning – av fag- og amatørhistorikere – har i hovedsak vært konsentrert til følgende

forskningsfelter: Forhistorien til det tyske angrep, krigen i 1940, et vidt spekter av Hjemme- og utefrontens virksomhet – herunder flukt til Sverige og Storbritannia og fangenskap i tyske leirer i Norge og Tyskland – holdningskampen, den tyske okkupasjonsmakt og NS. Hovedperspektivet her har vært motstand og kamp mellom Hjemmefront/utefront og okkupasjonsmakten/NS. I hovedsak – men slett ikke utelukkende – omfatter denne forskning nasjonalt minneverdige hendelser og erfaringer.

I den følgende framstilling skal det først rettes et kritisk søkelys mot den overordnede arkitektur i den okkupasjonshistoriske forskning. Deretter skal noen viktige felter som har stått i utkanten av eller utenfor historikernes interesseområde, framheves. Endelig skal det gjøres noen refleksjoner om forholdet mellom historieforskning, kollektiv erindring og samtidsorientering.

En okkupasjon er et territorium med et differensiert samfunn og en konsolidert statsmakt vil vanligvis bli møtt med en konstellasjon av tre handlingstyper: Ulike former for motstand, et bredt spekter av tvangspålagt samhandling og varierte former for kollaborasjon. Den første og den siste av disse handlingstyper har det grunnleggende fellestrekk at de – i det minste i stor grad – var basert på frivillighet. Kollaborasjon innebar at norske statsborgere stilte seg til tjeneste for okkupasjonsmaktens politikk, at de forsøkte å gjennomføre en nasjonalsosialistisk omforming av stat og samfunn i ly av tyske bajonetter, eller at de utnyttet den samme situasjon til personlige fordeler. Den tvangspålagte samhandling sprang ut av en gjensidig avhengighet mellom det norske samfunn og okkupasjonsmakten med sistnevnte i en totalt dominerende posisjon. Begge parter hadde et sammenfallende behov for å opprettholde sentrale samfunnsfunksjoner. Mellom disse ulike hovedtyper av reaksjoner på okkupasjonsmakten var det gråsoner og flytende overganger.

Historieforskningen har innen dette omfattende problemfeltet hatt en tung konsentrasjon om motstand og politisk-ideologisk kollaborasjon. Den økonomiske kollaborasjon og den tvangspålagte samhandling har vært viet langt mindre interesse, selv om noen sektorer innenfor den siste kategori har vært gjort til gjenstand for faghistoriske analyser de senere år, f. eks. hjemmeflåten og politiet.

En mer omfattende og differensiert forståelse av okkupasjonstiden forutsetter for det første et perspektiv som både fanger opp utviklingstendensene mellom de tre handlingstyper og som griper de glidende og problematiske overganger mellom dem. For det andre er det nødvendig å anlegge en sammenliknende betraktningssåte, på dette grunnlag kan det konstateres hva som

er allment og hva som er særegent i den norske okkupasjons erfaring. For en slik kunnskap er etablert, er det en fare for at motstandskomponenten i det norske reaksjonsmønsteret får en altfor dominerende plass – både i historiske framstillinger og i den kollektive erindring.

En rekke felter som representerer problematiske eller delvis traumatiske erfaringer har enten fått en beskjeden oppmerksomhet eller er blitt helt neglisjert av okkupasjonshistorikerne.

I studiet av andre verdenskrig er deportasjonen av jødene et av de best utforskede problemfelt. På dette området kan det konstateres en norsk utakt. En framtredd okkupasjonsforsker – Ole Kolsrud – har påpekt at dette tema var omgitt av taushet i norsk offentlighet helt inn på 1980-tallet, en taushet som «lå på grensen av fortieelse». Til tross for flere vesentlige arbeider i de senere år av Kolsrud, Oscar Mendelsohn, Kristian Otosen og Ragnar Ulstein, er flere fundamentale problemer fortsatt uavklarte: Hvilken rolle spilte de rasistiske og antisemittiske holdninger som er kjent fra mellomkrigstiden for jødene skjebne? Hvilken rolle spilte det ordinære norske politi ved arrestasjonene? Hvordan reagerte folk i de lokale omgivelser på aksjonene mot jødene? Hva skjedde med dem som hadde medvirket til arrestasjonene under rettsoppfølger? Her trengs det dyptgående studier med et sammenliknende perspektiv. Et solid grunnlag for en sammenliknende analyse på dette finnes i Michael Marrus, *Holocaust in History*.

Flere innen den tredje generasjon av okkupasjonshistorikere har argumentert for å oppgradere NS som forskningsfelt. Dette program har resultert i studier av partiets ideologi, dets sosialpolitikk, den kommunale nyordning og en voluminøs biografi over partilederen. Men ett tema har falt helt utenfor både deres og andre historikers interessefelt: NS-regimets krigsdeltakelse på Nazi-Tysklands side på østfronten. I forhold til medlemstallet i NS (rundt 55 000 var i kortere eller lengre tidsrom medlem av partiet under okkupasjonen) var det et relativt høyt antall personer som på frivillig basis meldte seg til tysk tjeneste på østfronten (rundt 7000 meldte seg, ca. 5000 reiste og i overkant av 700 falt eller forsvant). Det har lenge vært dokumentert at ikke bare SS-avdelingene, men også de ordinære Wehrmacht-styrkene, var involvert i omfattende massedrap – utenom selve krigshandlingene. Hvilken rolle spilte de norske soldatene i denne krigen hvor massakrer var en integrert og sentral del av selve felttoget?

Et usikkert antall norske statsborgere som var mistenkt for angiveri ble likvidert av Hjemmefronten. Det hersker bred enighet om at i en kamp hvor utfallet var av så fundamental betydning for den europeiske sivilisasjon, var likvidasjon av angivere i ekstremt situasjon legitim. Men når en vet hvor prekære situasjoner slike vurderinger ble

Norge ville sannsynligvis vært mindre preget av prangende selvgodhet dersom vi hadde vært i stand til å overskride tabuene og berøringsangsten i forhold til de problematiske forholdene i okkupasjons-tida og de lite flatterende hendelsene i den tidlige etterkrigstida, mener historikeren Odd-Bjørn Fure.

foretatt i, kan det ha blitt utført likvidasjoner som i lys av ettertiden framstår som uberettigede, og feil personer kan ha blitt drept. Dette felt er preget både av en svært problematisk kilde situasjon og en traumatisk erindring – på begge sider. Ingen faghistoriker har ennå våget seg inn i dette ømtålige problemfelt. Her vil det foreles både historiefaglig innsikt og finfølelse.

Hvordan behandlet den norske stat og det norske samfunn dem som på ulike måter hadde stått seg til tjeneste for eller hadde tette forbindelser med okkupasjonsmakten? Og hvordan ble barna til disse behandlet? Svarene på disse spørsmål kan gi en viktig indikasjon på sivilisasjonsnivået i Norge etter krigen. Det er en temmelig utbredt oppfatning at det norske etterkrigsoppgjør i hovedtrekk tilfredstilte rettsstatlige normer. I et komparativt perspektiv framstår også

Wehrmacht-styrkene var involvert i massedrap

det norske oppgjør med dem som i varierende grad hadde stått på okkupasjons side, som relativt sivilisert. Men rettsoppgjøret var ikke bare basert på juridiske overveielser, men også på en rekke problematiske, politiske valg. Et eksempel på et slikt valg var at passive medlemmer av NS ble dømt, mens de som bygget opp okkupasjonsmaktens militæranlegg gikk fri. Ingen historiker – eller jurist – har i ettertid gjort rettsoppgjøret til gjenstand for en sammenlende, distansert og kritisk analyse.

For det ble bestemt at passivt medlemskap i NS ga grunnlag for rettsforfølgelse og dom, som det norske rettsoppgjøret, i forhold til det som fant sted i andre okkuperte land, til å ramme et relativt stort antall (92 805 ble siktet, saken mot 37 150 ble henlagt etter bevisets stilling). Dette førte til at et tilsvarende stort antall barn vokste opp med foreldre eller besteforeldre som var brennemerket som landsforrædere. Det er aldri blitt konstatert hvor mange barn som hadde domfelte i sin nære familie, men det må ha dreid seg om flere titusener.

Hvordan ble disse barna behandlet i sine lokalmiljø? Og hvilken innvirkning hadde denne bakgrunn for deres senere livsbetingelser? Ytterst få i denne gruppen har stått fram og fortalt om sine erfaringer. En som nylig har gjort det, beretter om «massiv og grell mobbing». Dersom denne erfaring er representativ, dersom barn og unge i denne størrelsesorden ble utsatt for sjikane og trakassering, er det en foreteelse av en slik rekkevidde at den bør få en plass i vår kollektive erindring og få konsekvenser for deler av vår nasjonale

Granskningen av Rynning Eriksen

I Dagbladet for 23. april 1998 bestrider hr. Lars Borgersrud at Rolf Rynning Eriksen i 1945 la fram for granskingskommissionen alle relevante opplysninger i anledningen sin granskningssak.

Jeg har derfor bedt et av kommisjonens medlemmer, nåværende generalmajor Paul M. Strande (muligens eneste gjenværende medlem), om en uttalelse.

I notat til meg skriver han: ■■ Rolf Rynning Eriksens

granskningsskjema passerte Det sentrale granskingsutvalg mens jeg var medlem. Han hadde ført opp sitt korte medlemskap i NS og ble derfor inngående drøftet. Det var enighet om at hans bommert høsten 1940 var oppveiet ved hans glimrende innsats under resten av krigen. Noe av dette er skildret av historikere i «Norge i krig bind VI».

Han ble enstemmig godkjent. Vi godkjente mange med en negativ merknad etter «godkjent». Eriksen fikk ingen slik merknad. Mange av

9. april
La Rolf Rynning Eriksen fram alle opplysninger om sin NS-forhold for granskingskommissionen i 1945? Nei, svarer dr.philos. Lars Borgersrud. Han blir på ny imøtegått av tidligere forsvarssjef Zeiner-Gundersen. Andre innlegg: 16.4. og 23.4.

anta at dette holder til å vise at

de vi ikke godkjente, ble senere godkjent enten ved rettsavgjørelse eller av FD. ■■ Jeg tillater meg å

hr. Borgersrud også i denne sak tar feil. Jeg anta dessuten at han bør be Dagbladet og dets lesere om unnskyldning for i slike viktige saker i vår historie å ha gitt feilaktige opplysninger. At han dessuten bør be de etterlatte etternavngitte personer, om hvem han har gitt feilaktige opplysninger, om unnskyldning er selvsagt. ■■ Jeg tillater meg å avvente dette før jeg gjør meg opp en endelig mening om mennesket Lars Borgersrud.

H.F. Zeiner-Gundersen

kronikk

Skriv til Dagbladet,
Kulturredaksjonen,
Pb 1184 Sentrum
0107 Oslo

Faks 22 31 05 00
E-postadresse:
Kronikk@dagbladet.no

sus og fortieelse

presenterer et dystert kapittel i landets historie. Store deler av den norske befolkning var mot slutten av krigen engasjert i kampen mot den nazistiske sivilisasjonstrussel. Men det var en klar motsetning mellom de verdier som lå til grunn for dette engasjement og den atferdsstandard som barn av norske kvinner og tyske soldater ble møtt med.

Representanter for den tredje generasjon av okkupasjonshistorikere – spesielt Øystein Sørensen – har kritisert både temaprioritering og perspektiver i den tidligere forskning. Men det er interessant å konstatere at en neglisjering av de nevnte problematiske, smertefulle og traumatiske hendelser og erfaringer er et iøynefallende fellestrekk ved forskningen i alle tre generasjoner. Hvorfor denne tabuisering av menneskelig erfaring som omfatter så mange og som har slik rekkevidde for vår nasjonale selvopfatning? Historikerne befinner seg her i en motsetningsfull og kompleks rolle. På den ene side må de i størst mulig grad frigjøre seg fra de mytebaserte elementene i den kollektive erindring som rommer deformerte, fragmentariske og ensidige representasjoner av fortiden. På den andre siden bidrar de – sammen med representanter for en rekke andre disipliner og profesjoner – gjennom sin kunnskapsproduksjon og formidling til å endre og prege samfunnets historiske bevissthet. Når de problematiske erfaringene i så lang tid har ligget utenfor den okkupasjonshistoriske in-

**Tidligere
anerd ma
rekonstrueres
og tolkes**

teressehorisont, må mye av forklaringen ligge i styrken til det nevnte konsensus-syndromet. En konsensusforestilling basert på en utviklingshistorie som er tolket så ensidig positiv, har gitt lite rom for å ta opp vanskelige og smertefulle forhold. Det er også grunn til å stille spørsmål om den norske nasjonalbevissthet har vært grunnfestet nok til å tillate eller gi rom for en mer differensiert og nyansert framstilling av krigs- og okkupasjons erfaringene.

Etter de store katastrofer i dette århundret har det blitt et sentralt problem hvordan en stat og et samfunn skal forholde seg til belastende hendelser og problematisk erfaring. I Tyskland, som har den mest katastrofale erfaring innen det sentral- og vesteuropeiske rom, har begrepet *Vergangenheitsbewältigung* fått sentral betydning. Det innebærer at tidligere atferd, som oppfattes som belastende, først nitid må rekonstrueres og tolkes, og at det deretter må trekkes moralske og politiske slutninger. Både den faktiske kunnskapen om de traumatiske forhold og den kritiske drøfting av disse må så løftes opp i den allmenne samfunnsbevisstheten. I de siste tiår har de fleste europeiske land – okkupant, okkuperte stater, stater som hadde kollaborerende regimer og såkalte nøytrale under siste verdenskrig – gjennomgått tidligere belastende hendelser og tatt grundige oppgjør med egen traumatisk fortid. Norsk okkupasjonshistorisk forskning bør ikke lenger avgrense seg til det tidligere hovedspor. Norges forskningsråd bør ta et initiativ for å utvikle et program som prioriterer de neglisjerte og delvis tabuiserte sider av okkupasjons- og etterkrigshistorien. Den norske nasjonale habitus ville sannsynligvis bli mindre overspent, mindre preget av prangende selvgodhet dersom vi hadde vært i stand til å overskride tabuene og berøringsangsten i forhold til de problematiske forhold i okkupasjonstiden og de lite flatterende hendelser i den tidligere etterkrigstid. Erindringen om disse forhold – og de moralske slutninger som må trekkes av denne – bør ha sin plass ved siden av de nasjonalt minneverdige. Det er viktig at historikere som har en årvåkenhet overfor den nazistiske sivilisasjonstrussel, bidrar til å utforske disse vanskelige og delvis belastende forhold. Dette felt bør ikke overlates til personer med en vinkling som er egnet til å diskreditere motstandskampen.

UUTFORSKET: NS-regimets krigsdeltakelse på Nazi-Tysklands side på østfronten er ett av temaene som er falt utenfor okkupasjonsforskernes interessefelt. Ill.: Harald Damsleths verveplakat for østfronttjeneste fra 1941.

le selvopfatning. Den store oppmerksomhet de fragmenter av kunnskap som har kommet frem, har fått i media, viser nettopp det akkumulerte behovet for mer forskning rundt dette mørke etterkrigskapittel.

Men foreløpig har vi bare fragmentarisk kunnskap og antakelser på dette området. Verken historikere eller andre samfunnsforskere har

undersøkt denne sannsynlig traumatiske erfaring for et stort antall mennesker. I det omfattende oppgjør etter krigen ble den norske stat stilt på den alvorligste prøve i behandlingen av den mest utsatte gruppe, barn av norske kvinner og tyske soldater.

All form for frivillig kontakt og samarbeid med okkupasjonsmakten representerte en trussel mot motstandsarbeidet. Men nettopp denne type kontakt utløste spesielle reaksjoner. Hvorfor? Disse kvinner hadde ikke brutt norsk lov. De

provoserte nasjonale følelser i to henseender: De hadde hatt *intim* kontakt med fienden, og barna representerte et biologisk bindeledd mellom okkupant og okkupert. I tillegg var de mange – i overkant av 8000. Det finnes ingen omfattende historisk analyse, verken av de statlige disposisjoner, samfunnets reaksjoner eller konsekvensene av de belastninger disse kvinnene og deres barn ble påført. Men det foreligger nok informasjon til å kunne konstatere at staten og samfunnets behandling av disse barna re-

**Rettsoppgjøret
også basert
på en rekke
politiske valg**